

Agnieszka Matusiak

Turystyka w Iranie - analiza potencjału i ocena perspektyw rozwoju

---

Turystyka Kulturowa nr 11, 32-53

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Turystyka w Iranie - analiza potencjału i ocena perspektyw rozwoju

Słowa kluczowe: Iran, turystyka kulturowa w Iranie, atrakcje turystyczne, perspektywy rozwoju turystyki

Streszczenie

Artykuł stanowi analizę potencjału turystycznego Iranu pod kątem możliwości rozwoju różnych rodzajów turystyki ze szczególnym uwzględnieniem turystyki kulturowej. Autorka poprzez przyjrzenie się polityce i programom rozwoju turystyki wskazuje możliwości i perspektywy oraz drogi rozwoju turystyki w Republice Muzułmańskiej Iranu. Tekst ma przybliżyć także mało znane, a posiadające wysoką wartość kulturowo – historyczną, atrakcje turystyczne tego kraju, jako przeciwwagę dla najbardziej znanych obiektów Persji.

„First Iranian tourism then global tourism”¹

„[...] z każdego punktu naszej planety świat widać inaczej - człowiek, który mieszka w Europie, widzi ten świat inaczej niż człowiek, który mieszka w Afryce. Bez próby wejścia w te inne sposoby widzenia odczuwania i opisywania, nic z tego świata nie zrozumiemy”.

Ryszard Kapuściński

Wprowadzenie

Pisanie o Iranie jest ogromnym wyzwaniem. Kraj ten, przedstawiany przez zachodnie media jako niebezpieczny, zacofany, zagrażający światowemu łaadowi i porządkowi, niedemokratyczny, w którym nie respektuje się praw człowieka i obywatela, jawi się przeciętnemu Europejczykowi jako jedna z ostatnich turystycznych destynacji. Okazuje się jednak, że te osoby, które zdecydowały się odwiedzić Iran, najczęściej obalają w swoich wypowiedziach i wspomnieniach wyobrażenie kreowane przez media. Rozgraniczenie polityki od normalnego funkcjonowania mieszkańców tego państwa otwiera oczy na kraj przepięknych krajobrazów, niezwykłych zabytków, niebywałej klasy atrakcji kulturowych i przyrodniczych, a przede wszystkim nadzwyczaj gościnnych ludzi.

W artykule tym autorka przyjrzy się polityce Iranu w zakresie turystyki, a także postara się dokonać analizy, jej zdaniem, niewykorzystanego potencjału kulturowego kraju. Wskaże również możliwości rozwoju pewnych rodzajów turystyki, które mogą stanowić o unikatowości Iranu w skali regionu a nawet świata. Analiza dokonana jest w oparciu o materiały zastane: dokumenty, raporty, a także o obserwacje i wywiady swobodne przeprowadzone podczas wizyt w Iranie w latach 2011 i 2012.

Współczesny obraz Iranu - konsekwencje historii i przemian politycznych.

Dzisiejszy Iran w oczach Europejczyka

Kiedy stewardessa komunikuje w samolocie lecącym do Iranu zniżenie do lądowania na pokładzie zaczyna się lekkie poruszenie. Te z kobiet, które nie miały założonego hedżabu wyciągają nakrycia głowy, ubrania z długim rękawem. To znak, że za chwilę znajdziemy się Muzułmańskiej Republice Iranu.

¹ Słowa te można odnaleźć w wielu miastach irańskich na billboardach i plakatach. Są one odbiciem polityki państwa, wedle której wpieryw należy poznać atrakcje własnego kraju.

Proklamowanie 1 kwietnia 1979 r., w następstwie rewolucji, republiki teokratycznej połączyło ściśle szyizm (odłam islamu) z państwem. Stworzono w ten sposób unikatową doktrynę polityczno-prawno-społeczno-religijną². W zamyśle twórców było to wykreowanie trzeciego rozwiązania - alternatywy dla kapitalizmu i komunizmu. Iran wszedł na drogę przemian, które dotknęły wszystkich obszarów życia. Jednak aby zrozumieć zamysł stworzenia Muzułmańskiej Republiki Iranu należy sięgnąć do czasów bardziej odległych³.

Islam pojawił się w Persji po podboju państwa Sasanidów przez Arabów w VII wieku. Jednakże przejście panowania nad ziemiami perskimi przez muzułmanów nie pociągnęło masowych konwersji na islam. Zaratusztrianizm ustąpił dominacji islamu dopiero około połowy X wieku. Natomiast ogromne znaczenie dla przyszłości tych terenów, konstytuowania się tożsamości, miało władanie Safawidów (XVI w. – początek Iranu nowożytnego), którzy nawiązali stosunki dyplomatyczne i handlowe z krajami europejskimi (m.in. z Polską), a także rozwinęli gospodarkę. „Panowanie Tahmaspa skonsolidowało safawidzkie rządy, zdefiniowało granice Persji i rozpowszechniło szyizm w Iranie” [www.iranicaonline.org/articles/iran-ii2-islamic-period-page-4]. W kwestii religii działalność safawidzkich władców miała na celu wykorzenienie sunnizmu, prześladowanie sufizmu⁴ i szerzenie szyizmu, który miał stać się religią państwową [Arjomand 1984, s. 109]. To za ich panowania godność szacha splotła się z godnością imama [Stolarczyk 2001, s. 31].

Mocny kryzys filozofii muzułmańskiej nastąpił w XVIII wieku kiedy zaczęła ona być mocniej konfrontowana z nowościami cywilizacyjnymi z Zachodu. Potrzeba odnowy świata islamu ścierała się z obawami przed zagrożeniami napływającymi ze zmieniającego się świata. Jednocześnie widoczna była dominacja Zachodu nad Wschodem, Francja opanowała Egipt (1798r.), Holandia rozszerzała swoje wpływy w Azji południowo-wschodniej, a Wielka Brytania władała Indiami. Tereny Persji i Afganistanu były obszarem rywalizacji między Brytyjczykami a Rosjanami. Efektem tego północny Iran był kontrolowany przez carat, a południowy przez Wielką Brytanię. Centralna część do 2 poł. XIX w. pozostawała neutralna (do czasu opanowania przez kapitał niemiecki) [Por. Stolarczyk 2001, ss.40-41]. Wraz z modernizacją kraju i napływem obcego kapitału przenikały do Persji nowe idee społeczno-polityczne, jednakże próby wprowadzenia takich reform podjęte przez szacha Nasera ad-Dina (1848-1896) objęły niewielką część społeczeństwa (stan oświaty i higieny był tragiczny) [Składankowa 1995, ss.249-250]. Próbował on, przede wszystkim z pomocą głównego ministra Mirza Taqi Khan Farāhān, znanego w historii jako Amir Kabir, zorganizować wojsko i wyposażyć go w nowoczesną broń, starał się zrównoważyć budżet i ograniczyć zbędne wydatki, zaangażował zagranicznych doradców i założył pierwszą szkołę politechniczną (Dar al-Fonun). Po niechlubnym zabójstwie Amir Kabira, dokonanym na rozkaz szacha, niektóre z reform były realizowane i kontynuowane, jednakże kraj ciągle cierpiał z powodu zacofania, korupcji klasy rządzącej i wyzysku chłopów przez chciwych zarządców i poborców podatków. W międzyczasie idee prawa i porządku oraz świadomość nadużyć władzy rozprzestrzeniały się, doprowadzając na początku XX wieku do tzw. rewolucji konstytucyjnej [Por. www.iranica online.org/articles/iran-ii2-islamic-period-page-5]. Ruch Konstytucyjny, zwany *maszrutijjat* i rewolucja rozpoczęta w 1905 roku, miały na celu zmianę anachronicznej monarchii absolutnej w konstytucyjną i parlamentarną. Efektem działań, protestów, walki było nie tylko utworzenie *Madzlesu* - Zgromadzenia Ustawodawczego, ale przede wszystkim podpisanie 30 grudnia 1906 konstytucji Iranu (uzupełnionej w 1907 roku)[Stolarczyk 2001, s.58]. Wprowadzała ona zasadę trójpodziału władzy, akcentowała suwerenność narodu, przyjmowała laicką formę państwa i pomimo, że

² Określenie „republika teokratyczna” odnajdziemy na oficjalnych stronach Iranu (np. www.persia.org), szczegółowo omawia to pojęcie M. Stolarczyk [2001] w publikacji *Iran. Państwo i religia*, s.205-206.

³ Szersze informacje dotyczące historii Iranu zostały zamieszczone w aneksie nr 1.

⁴ Sufizm jest kierunkiem mistycznym w islamie. Jego tradycje sięgają VII wieku. Łącząc nietypowe dla islamu praktyki religijne (m.in. taniec i śpiew), służące osiągnięciu mistycznej ekstazy, przeniknął do oficjalnego nurtu.

pierwszy artykuł deklarował szyizm religią państwową, to jednak separacja państwa i religii była faktem. Szach posiadał pełnię władzy wykonawczej, był częścią parlamentu obok Zgromadzenia Ustawodawczego i Senatu oraz miał decydujący wpływ na sądownictwo. Prerogatywy te czyniły go formalnym i faktycznym zwierzchnikiem monarchii konstytucyjnej.

Kiedy władzę w Iranie objęła dynastia Pahlawich jej założyciel - Reza Khan Pahlawi przejął większość ideałów Ruchu Konstytucyjnego, z jego silnym poczuciem nacjonalizmu i głęboką chęcią poprawy warunków życia w kraju. Podjął się z wielką determinacją reform wojska, administracji, systemów szkolnictwa i prawa oraz działań w kierunku poprawy warunków socjalnych. W zakresie reform edukacji wprowadzono nowe programy nauczania, sprowadzono zagranicznych uczonych i młodych naukowców oraz wprowadzono nowoczesne przedmioty i technologie, jak również uczono zachodnich postaw i wzorców zachowań. Ukoronowaniem reform transportu była budowa kolei trans-irańskiej, która łączyła prowincje Khūzestān na południowym zachodzie i Gorgan na północnym wschodzie. Świadczyło to o niezwyklej determinacji i skuteczności, gdyż inwestycja została wykonana z rodzimego kapitału uzyskanego z opodatkowania cukru i z importu herbaty. Rozpoczęto również elektryfikację kraju [www.iranicaonline.org/articles/iran-ii2-islamic-period-page-5]. Znaczącą zmianą była nowelizacja ustawy zasadniczej, w której liczba artykułów rozrosła się ze 107 do 251. Okazało się niestety, że wiele zmian, w teorii pozytywnych, nie miało przełożenia na rzeczywistość. Istotne było jednak zagwarantowanie prawa wyborczego dla kobiet oraz członków mniejszości religijnych, narodowych. Utworzono także stanowisko premiera [Stolarczyk 2001, ss. 67-69]. Trzeba jednak dodać, że pod rządami Pahlawich (1925-1979) konstytucja była praktycznie nieprzestrzegana a cała władza skupiała się w ręku szacha. Idea wprowadzenia zachodnich wzorów, postaw, mód propagowana przez szacha okazała się nie do pogodzenia z irańską specyfiką: „nowe technologie, idee, zwyczaje, boom naftowy zbyt szybko wymazały tradycyjny etos Iranu. Kult porządku moralnego i życia dla życia zderzył się z kultem sukcesu materialnego” [Giełżyński 1981, s.38]. Naturalnym stało się w takiej sytuacji zwrócenie się ludności ku wartościom religijnym. W wariacie irańskim z islamem w wersji fundamentalnej zaowocowało to marzeniem o stworzenia państwa Bożego na ziemi [por. Stolarczyk 2001, s. 71, Kisielewski 1993, s.38].

Rosnące dysproporcje między ubogim społeczeństwem a opływającym w bogactwo szachem, przy jednoczesnym nasileniu religijności najbiedniejszych musiały doprowadzić do upadku świeckiego reżimu. Naród odkrył na nowo potęgę religii, co oddają słowa ajatollaha Ghazi z Tebrizu: „Islam jest ideą światową. We wszystkich krajach sytuacja jest taka sama, zwłaszcza dla młodych. Żyjemy w wieku, w którym ludzie próbowali różnych ideologii - marksizmu, egzystencjalizmu - i wszystkie zawiodły. Nikt nie znajduje tego, czego szuka. Każdy skazany jest na konsumpcję. W islamie mamy ideologię prawdziwą. Islam jest zdolny do nowych refleksji i może stać się nowym ideałem” [Giełżyński 1981, s. 67].

W Iranie rozpoczęły się zmiany, którym rytm i kierunek nadał *de facto* charyzmatyczny przywódca Ruhollah Musawi Chomejni. Już w 1943 roku postanowił, że obali reżim szachów, a od 1963 roku, po zabiciu na rozkaz szacha uczniów akademii Faizije, zajął się organizowaniem opozycji. Powstał Ruch Wyzwolenia Iranu, kierowany przez ajatollaha Taleghaniego i Mahdiego Bazargana. Po raz kolejny, podobnie jak w przypadku rewolucji konstytucyjnej, kler szyicki i inteligencja zaczęły walczyć o zmianę ustroju i konstytucję [Stolarczyk 2001, s.74]. Chomejni, który publicznie głosił, że szach musi odejść, został aresztowany, co stało się powodem wybuchu krwawo tłumionych przez reżim demonstracji. Chomejni, którego ostatecznie skazano na banicję, przesyłał jednak do kraju rozpalające serca rodaków przemówienia. Brak usankcjonowania władzy Muhammada Rezy Pahlawiego dziedziczną charyzmą został skonfrontowany z przypisywaną Chomejnemu bożą iskrą i namaszczeniem.

W styczniu 1979 wybuchły liczne powstania, a szachinszach Muhammad Reza Pahlawi został wygnany z kraju. Chomejni wrócił do kraju i niemal od razu proklamował Republikę Muzułmańską Iranu. Sytuacja nie była jednak taka klarowna, albowiem szach miał także swoich zwolenników. Starcie tych stronnictw doprowadziło do konieczności powołania nowych narzędzi władzy, kontroli i represji. Utworzono zatem m.in. Korpus Strażników Rewolucji, Radę Rewolucyjną zastępującą rząd oraz Partię Republiki Muzułmańskiej. Chomejni, podbudowując swoje decyzje treściami Koranu, stworzył reżim, w którym miała panować muzułmańska sprawiedliwość, co w rzeczywistości przełożyło się na kontrolę każdej sferę życia publicznego i prywatnego. Rewolucja, która była według słów Chomejniego „antyimperialistyczną i antykomunistyczną, naruszała system kapitalistyczny, a dokonana pod przewodnictwem duchowieństwa szyickiego była wymierzona przeciw monarchii i nowoczesnej technokracji”, miała też służyć ustanowieniu systemu „muzułmańskiej sprawiedliwości w sferach duchowej, kulturalnej, ekonomicznej, politycznej i wojskowej”[cyt. za Stolarczyk 2001, s. 101].

Po śmierci Chomejniego (1989), między innymi z powodu braku tak charyzmatycznego przywódcy coraz częściej zaczęły pojawiać się pytania o dalszy kształt Iranu i o to, czy krajem powinien w praktyce rządzić duchowny, i czy system republiki teokratycznej jest najlepszym. Stwierdzenie: „w czasach szacha naród był religijny, władza świecka, a dziś władza jest religijna a naród coraz bardziej świecki”⁵ oddaje obecne nastroje wielu mieszkańców Iranu. Życie w kraju, w którym wymusza się przestrzeganie zasad konkretnej religii, rodzi coraz częściej sprzeciw. Sprzeczności, dysonanse i brak jedności obywateli można zauważyć w wielu sytuacjach. We współczesnym Iranie wiele rzeczy robi się „w ukryciu”: bawi, zrzuca hedżab, nie przestrzega postu, bo wiele osób nie utożsamia się oficjalnie obowiązującymi zasadami. Jednocześnie zauważalna jest potrzeba kontaktu z obcokrajowcami. Irańczycy świadomi opinii w świecie na temat ich kraju, dążą do zmiany nieprzychylnego, niepełnego oraz krzywdzącego wizerunku. Zakazana antena satelitarna, która otwiera Irańczykom okno na świat, zarazem pozwala popatrzeć na obraz ich ojczyzny widzianej z perspektywy mediów zachodnich. A obraz ten nie jest najlepszy: prezydent, który neguje Holocaust, grozi zniszczeniem Izraela, utrudnia kontrolę programu nuklearnego, wspiera organizacje terrorystyczne. Co na to zwykły obywatel? Poza wewnętrznym sprzeciwem wobec niektórych posunięć władz, ma możliwość zmiany tego wizerunku w kontakcie z obcokrajowcami. Bardzo często turyści pytani są „Czy podoba Ci się Iran? Czy lubisz Irańczyków?”. Pytania wydają się infantylne, ale nie w przypadku Iranu. Dlatego, że w rozmowach zaraz po nich pojawia się prośba o to, by powiedzieć po powrocie do swojego kraju, jaki jest naprawdę Iran. Przeciętny obywatel robi zatem dla budowy pozytywnego wizerunku swojego kraju znacznie więcej niż rząd czy ministerstwo, poprzez życzliwość, bezinteresowną pomoc, gościnność.

Jeden z moich rozmówców Amir z Teheranu, zauważył tę szczególną prawidłowość i to, że Irańczycy są szczególnie mili dla obcokrajowców, zastanawiając się zarazem, jaka jest tego przyczyna. Z jednej strony wynika to z tradycyjnej perskiej gościnności, ale także z potrzeby budowania pozytywnego obrazu w oczach innych. W przypadku Iranu należy jednak wiedzieć o funkcjonowaniu *ta'arofu*, czyli sposobu zachowania nakazującego grzeczność, życzliwość, gościnność, ale będącego jedynie formułą, nieoddającą rzeczywistych intencji. Odróżnienie prawdziwych zamiarów od przestrzegania *ta'arof* jest czasem trudne nawet dla samych Irańczyków.

Trudne do zaakceptowania dla Europejczyków mogą być zasady segregacji płci (m.in. w środkach komunikacji, na plażach) oraz obowiązujące zasady noszenia określonego typu ubioru (mężczyźni długi spodnie, raczej pełne buty, kobiety zakryta głowa, bluzki z długim rękawem, długie spodnie bądź spódnica - strój niepodkreślający kształtów ciała).

⁵ Autorem tego stwierdzenia jest Nima, jeden z mieszkańców Shūshtar.

Zrozumienie irańskiej rzeczywistości wymaga sporego przygotowania odnośnie obowiązujących zasad *savoir – vivre*’u, które na fali antywesternizacji w znaczący sposób mogą się różnić od wzorów Zachodnich.

Bogata historia, przemiany polityczne i społeczne, które nastąpiły w Iranie doprowadziły do stworzenia unikatowego kraju z bogatą kulturą, stanowiącą niebywałą atrakcję turystyczną i to pod każdym względem.

Turystyka w Iranie – przed i po islamskiej rewolucji

Środowisko geograficzne oraz bogactwo dziedzictwa materialnego i niematerialnego zapewniają tło i możliwości dla rozwoju turystyki. Rządy poszczególnych krajów tworzą i realizują w tym celu działania w zakresie polityki turystycznej w obszarze m.in. zagospodarowania turystycznego, prawodawstwa, ochrony dziedzictwa kulturowego.

Kształtowanie polityki państwa w obszarze turystyki następuje pod wpływem czynników zarówno wewnętrznych jak i zewnętrznych. Do pierwszej grupy można zaliczyć: prawa i zwyczaje społeczeństwa, wartości, ideologie i grupy nacisku, natomiast do drugiej: trendy globalne i funkcjonowanie międzynarodowych przedsiębiorstw [Lee, 1999]. Turystyka jest jednym z najważniejszych elementów w programach strategii rozwoju dla krajów rozwijających się. W większości z nich, w tym w Iranie, odpowiedzialny za politykę oraz rozwój turystyki jest wyłącznie rząd, kontrolujący i zarządzający tą sferą. W wielu krajach zapobiega to wyzyskowi ludzi, degradacji i niszczeniu zabytków i przyrody. Polityka turystyczna jest także mechanizmem zarządzania rozwojem przemysłu turystycznego. Przed rewolucją islamską na czele Iranu stał świecki rząd związany z globalnym kapitalizmem, propagujący świat Zachodni i jego wartości. W tym okresie, następował stopniowy rozwój turystyki, tworzono jej podwaliny poprzez przebudowę i zaadaptowanie na cele turystyczne takich miejsc jak wybrzeże i wyspy Morza Kaspijskiego i Zatoki Perskiej (m.in. Babolsar, Kish), jak również miejsc historycznych i kulturowych, takich jak Isfahan, Shiraz, Persepolis.

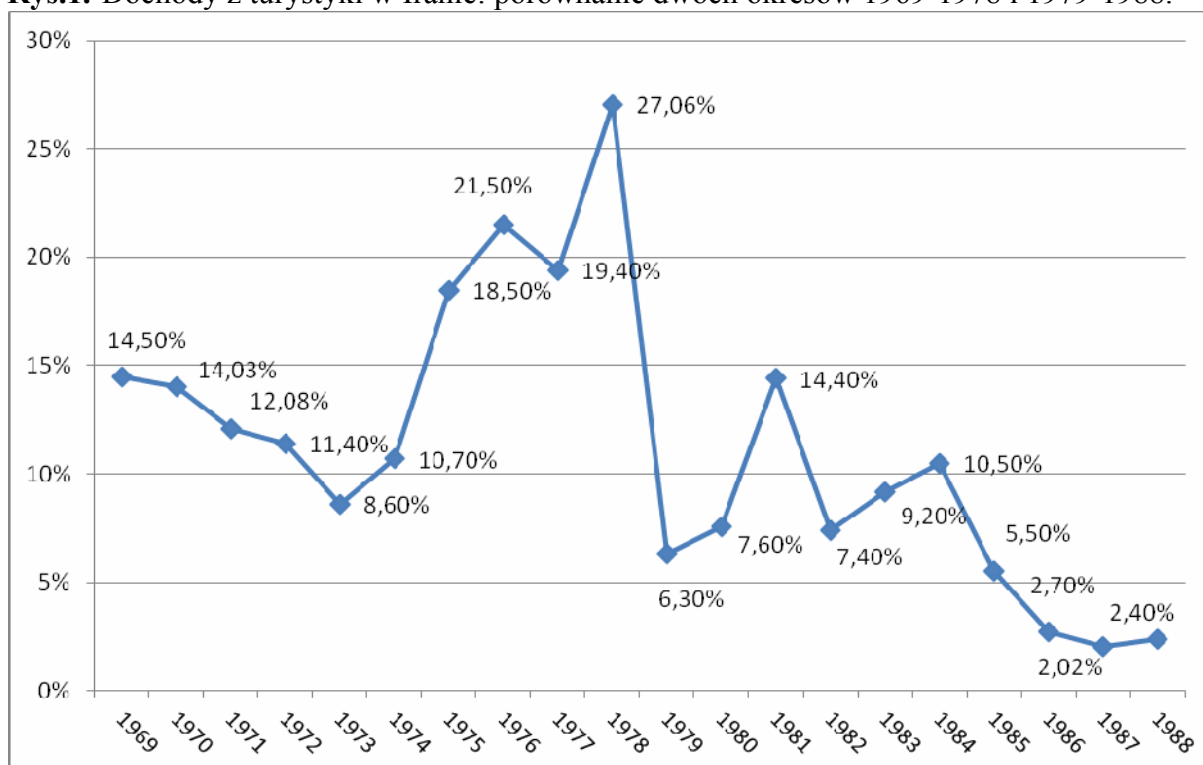
Według M.R. Farzina [2007, s.17] pierwszy rządowy plan rozwoju Iranu sięga 1921 roku, jednakże nie ma w nim nic na temat turystyki. W 1935 roku powstała pierwsza komórka w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych o nazwie „Atrakcje turystyczne i promocja”. Organizacja ta powstała by zachęcić turystów do wizyty w Iranie i wprowadzić ich w świat tamtejszej cywilizacji.

M.R. Farzin pisze, że sześć lat później (1941), organizacja ta została przemianowana na Radę Turystyki, a następnie w 1954 roku zmieniona na organizację ds. Spraw Turystyki i ponownie włączona w Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. W 1963 roku została powołana organizacja o nazwie Centrum Atrakcji Turystycznych, afiliowana przy premierze. Pomimo powstawania różnego rodzaju komórek brakowało planu rozwoju turystyki. Jego elementy pojawiły się dopiero w trzecim planie rozwoju (1962-1966). Utworzenie organizacji turystycznych jest zaznaczone z kolei w czwartym planie (1976-79). Pierwszy raz w historii turystyka znalazła się na wysokiej pozycji w planowaniu rozwoju kraju. Chociaż został on zrealizowany w 80%, był to jednak bardzo znaczący sukces. Piąty program (1973/78), ostatni przed rewolucją islamską, miał na celu wprowadzenie udogodnień dla krajowych i zagranicznych turystów, rozwój usług (m.in. hotelarskich). Ważną jednak rzeczą było podpisanie między organami planistycznymi rządu a Organizacją Konsultacji Turystyki kompleksowego planu rozwoju turystyki w Iranie (1971), przygotowanego przez zagranicznych konsultantów. W klarowny sposób wskazywano w nim źródła finansowania, zasoby, omawiano długofalowe aspekty ekonomiczne i społeczne. Rezultatem wdrożenia czwartego i piątego planu był wzrost liczby turystów z 241.198 w 1969 r. do 502 278 w 1978, co miało oczywiście przełożenie na wzrost liczby przychodów.

W programach zaplanowano również wielkie inwestycje: budowę międzynarodowych hoteli, organizację wielkich imprez kulturalnych i sportowych. Działania te finansowane były ze sprzedaży ropy naftowej.

Po rewolucji islamskiej 1979 roku i zmianie rządu nastąpiło odcięcie od USA i krajów Zachodnich. Ideologia rządu oraz jego polityka była przeciwieństwem poczynań reżimu szachów. Zgodnie z wprowadzonymi zasadami, polityka turystyczna i działania w jej obrębie, powinny być zgodne z islamskim prawem, wartościami i przepisami (Konstytucja Muzułmańskiej Republiki Iranu). Wprowadzono system zasad obowiązujących również turystów zagranicznych: zakrywanie ciała przez kobiety, zakaz spożywania alkoholu, zakaz publicznego okazywania uczuć i kontaktów cielesnych między członkami różnych płci (np. podania ręki), segregację płci, ograniczenia dla kobiet w korzystaniu z różnego rodzaju usług (np. łaźni, klubów sportowych). Sytuacja ta spowodowała spadek liczby zagranicznych turystów, a okres wojny iraacko-irańskiej (1980-1988) zahamował zupełnie rozwój turystyki w Iranie.

Rys.1. Dochody z turystyki w Iranie: porównanie dwóch okresów 1969-1978 i 1979-1988.

Źródło: opracowanie własne na podstawie „A Comparative Study on the Tourism...” [Hafeznia i in., 2007].

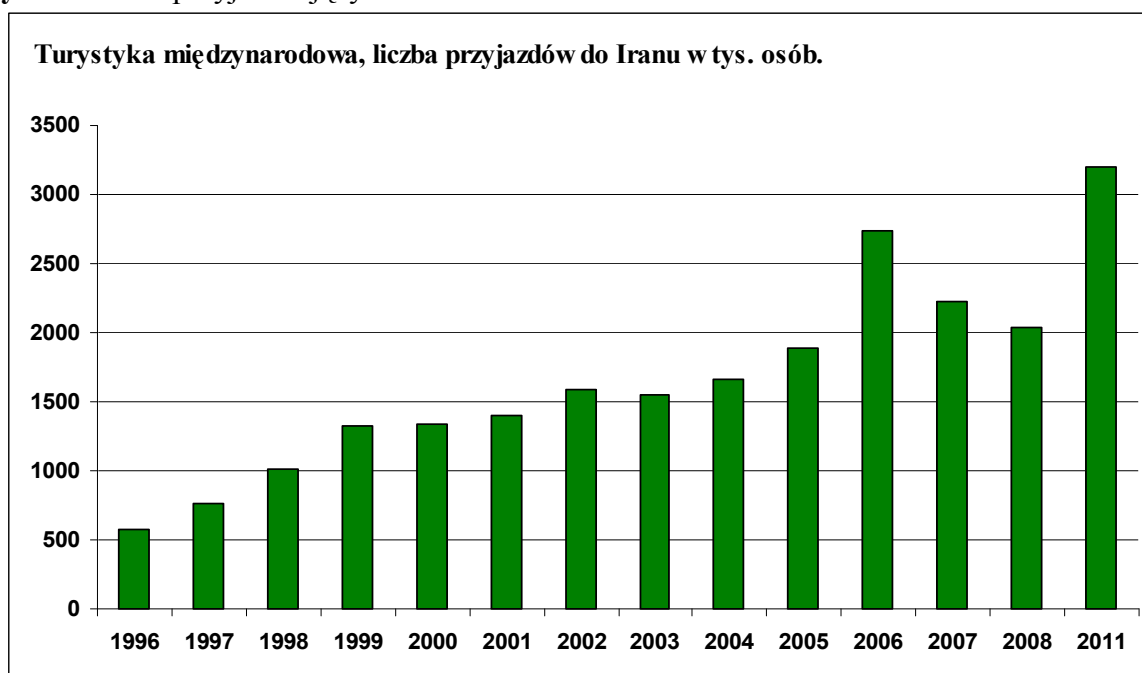
Dane te uzupełnia zamieszczona poniżej tabela:

Tab. 1. Porównanie liczby turystów i dochodów z turystyki w poszczególnych okresach.

Okres	Rok	Liczba przyjezdnych zagranicznych	Przychody w \$
1969-1978	1976	657930	172 941 180
1979-1988	1986	85801	29 263 336
1989-1998	1996	573449	261 228 475
1999-2002	2000	1341762	-

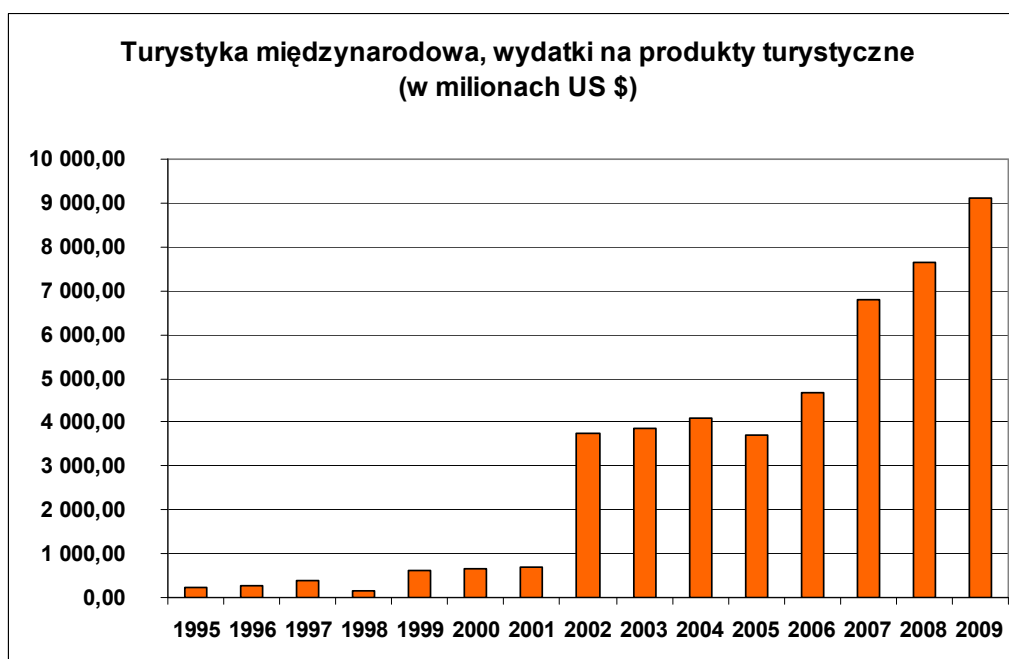
Źródło: Rocznik Statystyczny Iranu 2002, 2003; opracowanie własne na podstawie „A Comparative Study on the Tourism...” [Hafeznia i in 2007].

Dokładniej liczbę osób odwiedzających Iran ilustruje dokładnie zamieszczony poniżej wykres:

Rys. 2. Liczba przyjeżdżających do Iranu.

Źródło: Opracowane własne na podstawie danych z www.indexmundi.com/facts/iran/international-tourism.

Jak można zauważyć liczba osób przyjeżdżających do Iranu systematycznie rośnie. Jednakże należy wiedzieć, że np. większość z 300 000 wiz turystycznych, przyznanych w 2003 uzyskali azjatyccy muzułmanie, którzy prawdopodobnie zamierzali odwiedzić ważne miejsca pielgrzymkowe w Meszched i Kom. Z 1 659 000 zagranicznych turystów, które odwiedziło w Iran w 2004 roku, większość pochodziła z krajów azjatyckich, w tym z republik Azji Środkowej, a tylko niewielka część z krajów Unii Europejskiej i Ameryki Północnej [Hafeznia i in 2007]. Wysokość wydatków turystów obrazują poniższe dane:

Rys. 3. Turystyka międzynarodowa w Iranie, wydatki turystów zagranicznych na produkty turystyczne.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych z www.indexmundi.com/facts/iran/international-tourism.

Po śmierci ajatollaha Chomejniego i nowych wyborach prezydenckich (w 1989 roku prezydentem został Ali Akbar Haszemi Rafsandżani) w obliczu głębokiej recesji zostają przygotowane kolejne plany rozwoju kraju.

Ogólnie, kolejne plany rozwoju społeczno-kulturowego i ekonomicznego z lat 1989-1993, 1994-1998, 1999-2003, 2004-2009 w obrębie przemysłu turystycznego zakładały:

1. ożywienie, wzmocnienie i rozwijanie historycznych, naturalnych, a także kulturowo ważnych obszarów,
2. rozwój oraz tworzenie nowych dziedzin i projektów (w tym rozwój planowania przestrzennego oraz wyznaczenie stref i rezerwatów lądowych),
3. opracowanie strategii promocji turystyki krajowej i międzynarodowej w celu stworzenia możliwości zatrudnienia,
4. rozwój dostępu do kraju i łagodzenie wymogów wizowych,
5. wprowadzenie programu marketingowego w celu stworzenia właściwego wizerunku Muzułmańskiej Republiki Iranu,
6. rozwój i zwiększenie ilości szkoleń, badań zgodnych z międzynarodowymi standardami,
7. wzmocnienie prywatyzacji i podjęcie wspólnych działań w zakresie rozwoju przemysłu turystycznego (publiczno-prywatne projekty partnerskie),
8. poprawa kształcenia ogólnego i specjalistycznego w celu podniesienia jakości usług,
9. rozbudowa komunikacji i działań na szczeblu międzynarodowym by wypromować atrakcje turystyczne w krajach islamskich,
10. nauczanie społeczeństwa sposobu zachowania zgodnego z wymogami islamu, które będzie właściwe w spotkaniach z zagranicznymi turystami,
11. wzmocnienie planowania, tworzenia polityki i nadzoru w branży turystycznej przez ITTO,
12. wsparcie rozwoju biur podróży i stały nadzór nad nimi, uproszczenie procedur wydawania licencji dla biur podróży, przedsiębiorstw transportowych i organizacji turystycznych,
13. rozwój turystyki krajowej, usług i udogodnień, szczególnie dla pielgrzymów,
14. przygotowanie planu zagospodarowania turystycznego przy współpracy z UNDP i Światową Organizacją Turystyki [Por. Hafeznia i in 2007].

Wśród ilościowych celów pierwszego programu znalazły się: budowa 50 nowych jednostek hotelowych, (pojemność zakwaterowania miała wzrosnąć z 2952 łóżek w 1987 do 4500 łóżek na koniec 1993), liczba turystów zagranicznych z 70 000 w 1989 roku do 102 000 w 1993 roku, turystyka wyjazdowa z 825 860 w 1987 roku do 830 000 na koniec 1993 roku. Publikacja kart pocztowych, kaset, książek, czasopism, broszur i kalendarzy wzrosła od 355 000 rocznie do 15 265 000. Drugi program rozwojowy i naprawczy w sferze projektów publicznych zakładał rozbudowę bazy hotelowej z 5043 łóżek w 1993 roku do 11383 łóżek w 1998 roku, ukończenie 40 nowych hoteli, przeszkolenie 20 000 osób zatrudnionych do realizacji planu, przygotowanie i udostępnienie takich obszarów i atrakcji turystycznych jak m.in. Solţāniyeh, wieś Māsūleh, Ardabīl. Rozwój w obszarze sektora prywatnego miał obejmować: zwiększenie ilości miejsc w hotelach z 29 457 łóżek w 1993 do 48117 na koniec 1998 roku, wzrost liczby hoteli od 3600 do około 4100 do końca planu [dane za Faghri 2008].

Aby podsumować te rozważania można przyjrzeć się jeszcze krótkiemu porównaniu:

Tab. 2. Porównanie sytuacji turystyki między przed i po rewolucji islamskiej w Iranie.

Zmienne	Przed rewolucją (1966-1978)	Po rewolucji Pierwsza dekada (1979-1988)	Po rewolucji Druga dekada (1989-1998)
Liczba ludności	33 708 744 (1976)	49 445 010 (1986)	60 055 488 (1996)
Liczba przyjeżdżających	657 930 (1976)	85801 (1986)	573449 (1996)
Stosunek liczby turystów do liczby ludności	0,02	0,001	0,009
Wpływy z turystyki	172 941 180	29 263 336	261 008 475
Rodzaj polityki	Rozwój turystyki	Brak polityki	Przyciąganie turystów
Rynki turystyczne dla Iranu	Ameryka Północna, Europa i Azja (przeważnie kraje Zachodu)	Brak specyficznych rynków	Kraje sąsiadujące z Iranem (przeważnie pielgrzymi)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: „A Comparative Study on the Tourism Policies...” [Hafeznia i in 2007].

Od czasu rewolucji islamskiej, Iran stał się krajem zamkniętym dla zachodniej kultury i zwyczajów, a religijna atmosfera i przekonania większości społeczeństwa irańskiego, jak również posiadanie prawa opartego na religii nie pozwalają na rozwój wzorców turystycznych przyjętych w krajach Zachodnich. Dodatkowo izolację Iranu pogłębia rozwój programu nuklearnego (co pociąga za sobą kolejne sankcje gospodarcze nakładane przez kraje Zachodnie). Spadek liczby przyjazdów turystów np. z Europy kompensowany jest przez wzrost liczby turystów z rynków azjatyckich i Bliskiego Wschodu. Rodzi się jednak pytanie, czy to wystarczy by rozwijać branżę turystyczną? Na pewno nie. Ogromny problem stanowią konflikty i napięcia w regionie. Niestabilna sytuacja skutecznie zniechęca wielu turystów. Iran charakteryzuje także brak globalnych marek i to we wszystkich dziedzinach. Jest to efekt polityki antykapitalistycznej i antyglobalistycznej (np. zamiast Coca Coli jest irańska Zam Zam, do złudzenia przypominająca produkt amerykański). Iran za wszelką cenę chce udowodnić, że jest samowystarczalnym mocarstwem. Można więc powiedzieć, że na razie kraj jest głównie źródłem radości dla samych Irańczyków, którzy jednak coraz częściej nie chcą iść z duchem hasła: „First Iranian tourism then global tourism”.

Największe atrakcje Iranu –perły światowego dziedzictwa

Iran to kraj składający się z 31 prowincji, a prawie w każdej z nich można odnaleźć prawdziwe perły wśród atrakcji turystycznych, zarówno kulturowych i przyrodniczych. Zamieszczona poniżej tabela prezentuje wybrane najcenniejsze obiekty kulturowe, w tym również te wpisane na listę UNESCO.

Tab. 3. Największe atrakcje Iranu kulturowe Iranu.

Prowincja	Nazwa obiektu / miejsca	Rok wpisu na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO	Krótki opis
Ardabīl	Chanaka szejka Safi al-Din Khānegāh	2010	Unikatowy zespół średniowiecznej architektury islamu znajdujący się w mieście Ardabīl. Kompleks wzniesiony między początkiem XVI a końcem XVIII wieku był siedzibą zakonu sufickiego, mieścił bibliotekę, meczet, medresę, mauzoleum, zbiornik na wodę, szpital, kuchnię, piekarnię i biura. Mauzoleum zostało wybudowane przez syna Safi al-Din Khānegāha - Sadr al-Din Musę. Droga do sanktuarium szejka składa się z siedmiu segmentów, które ilustrują 7 stadiów mistycyzmu sufickiego, z kolei różne części mauzoleum przedzielonych są 8 bramami symbolizującymi 8 postaw sufizmu.
Azerbejdżan Zachodni	Klasztor w Dzordzor	2008	Usytuowany w dolinie Zangar, datowany na X wiek, kaplica, którą można oglądać po odbudowie, jest fragmentem kompleksu klasztorowego zniszczonego w XVII wieku.
	Klasztor Świętego Tadeusza w Mākū	2008	Najstarszy spośród armeńskich klasztorów na terenie Iranu, pochodzący z VII wieku. Legenda głosi, że apostoł zakończył swój żywot w tym miejscu i tutaj został pochowany. Dzisiaj jest głównym ośrodkiem religijnym irańskich Ormian. Jest ważnym miejscem pielgrzymek dla wschodnich chrześcijan, ale także dla muzułmanów.
	Takht-e Soleymān /Tron Salomona/	2003	Stanowisko archeologiczne jest wybitnym zespołem architektury królewskiej, łączącej w harmonijny sposób główne elementy architektoniczne Sasanidów w kompozycji inspirowanej naturalnym otoczeniem. Obejmuje ono główne sanktuarium zoroastryzmu, przebudowane w XIII w. w okresie panowania Ilchanów (Mongolów) oraz świątynię z okresu sasanidzkiego (VI i VII w.) poświęconą bogini Anahita oraz rezydencje królewskie. Niebywałą atrakcją jest jezioro stanowiące integralną część kompleksu.
	Zendan-e Soleymān /Więzienie Salomona/	2003	Jest to nieczynny gejzer, znajdujący się około 3 km na zachód od Takht-e Soleymān, łącznie z nim wpisany na listę UNESCO. Wznosi się 100 m powyżej otaczającego terenu i zawiera dziurę o głębokości 80 m i średnicy około 65 m, dawniej wypełnioną wodą. Wokół góry, istnieje seria pozostałości świątyń i sanktuariów, które zostały datowane na pierwsze tysiąclecie p.n.e.

Azerbejdżan Wschodni	Klasztor św. Stefana koło Jolfy	2008	Pierwsze wzmianki pochodzą z VII wieku, jednakże nowy kościół został wybudowany w X wieku. Najstarsze obiekty, które dziś można zobaczyć, pochodzą z XIV w., a większość z XVI w., były one rekonstruowane po trzęsieniach ziemi. Klasztor został przebudowany również w czasach Safawidów.
	Kandovān		Nazwa wioski być może pochodzi od słowa „ul”, inne źródła mówią, że od słowa „życie”. Sławę wiosce przyniosły domy, które są wykute w skale. Niektóre z nich mają co najmniej 700 lat i wciąż są zamieszkałe. Według legendy pierwsi osadnicy pojawili się na tym terenie uciekając przed atakiem Mongołów, ponieważ łatwo było wydrążyć schronienie w miękkim wulkanicznym tufie.
Fārs	Pasargady	2004	Pasargady są wybitnym przykładem architektury królewskiej Achemenidów. Były one pierwszą dynastyczną stolicą imperium założonego w VI w. p.n.e. przez Cyrusa II Wielkiego. Na ogromnym obszarze do dziś można podziwiać mauzoleum Cyrusa II, ufortyfikowany taras Tall-e Takht oraz ruiny zespołu pałacowego, składającego się z wartowni, sali audiencyjnej, pałacu mieszkalnego i ogrodów, co stanowi wyjątkowe świadectwo obecności Achemenidów w Persji. Typ „Czterech Ogrodów” królewskiego zespołu stał się prototypem dla architektury i wzornictwa Zachodniej Azji, a Pasargady były stolicą pierwszego, wielkiego imperium wielokulturowego w Zachodniej Azji.
	Persepolis	1979	Stolica cesarstwa Achemenidów, założona przez Dariusza I w r. 518 p.n.e., położona u podnóża Kuh-i-Rahmat. Persepolis zbudowano na ogromnym, pół-naturalnym, pół-sztucznym tarasie, na którym król rozkazał wzniesić pałac zainspirowany wzorcami mezopotamskimi.
	Naqsh-e Rostam oraz Naqsh-e Rajab	Lista oczekująca	Obydwa obiekty położone są w bliskiej odległości od Persepolis. Naqsh-e Rajab znajdujące się u podnóża góry Hosain, to nekropolia Achemenidów: w tym Dariusza I i Kserksesa. Elewacje grobowców pokrywają płaskorzeźby, natomiast poniżej nich w pierwszej połowie okresu Sasanidów zostało wykutych 6 dużych płaskorzeźb.
Golestān	Gonbad-e Qābus	2012	Obiekt to 53- metrowy grobowiec Qābusa Ibn Voshmgira wzniesiony w 1006 r. n.e. Budowla to skomplikowana geometryczna ceglana forma stanowiąca zwięzający się cylinder o średnicy 17-15.5 m i zwieńczona stożkowym dachem. Ilustruje ona rozwój matematyki w świecie muzułmańskim na przełomie pierwszego tysiąclecia naszej ery.

Kazwin	Alamūt	Lista oczekująca	Zamek Hassan- i Sabbāha to górską twierdza powstała prawdopodobnie w IX wieku. W okresie od 1090 do 1256 roku Alamūt był ośrodkiem politycznym nizaryckich ismailitów, zwanych także asasynami. Twierdza występowała często w różnych tekstach kultury (np. <i>Baudolino</i> oraz <i>Wahadło Foucaulta</i> Umberta Eco).
Kermān	Krajobraz kulturowy Bam, Arg-e Bam /cytadela/	2004	Krajobraz kulturowy Bam to świadectwo rozwoju osady handlowej w pustynnym regionie Centralnej Azji. Początki cytadeli Bam /Arg-e Bam/, sięgają okresu Achemenidów (VI - IV wieku p.n.e.), a nawet wcześniejszych czasów, zaś jej rozkwit przypadł na okres od VII do XI w. n. e. Miasto Bam reprezentuje wyjątkowy przykład grodziska oraz cytadeli wybudowanej w oparciu o wykorzystanie techniki nakładania warstw gliny w połączeniu z ceglami z niewypalanej gliny.
	Arg-e-Rāyen		Średniowieczna twierdza porównywana z Arg-e Bam.
Kermānshāh	Bīsotūn	2006	Stanowisko archeologiczne, którego największą atrakcją jest monumentalny relief wykuty w skale oraz inskrypcje wykonane pismem klinowym na zlecenie Dariusza I Wielkiego po objęciu przez niego tronu Imperium Perskiego w 521 r. p.n.e.
	Takht-e Bostan	Lista oczekująca	Jedne z najpiękniejszych i najlepiej zachowanych przykładów płaskorzeźby perskiej okresu Sasanidów, zawierają m.in. przedstawienie inwestytury Ardeszira II (379-383) i III (383-388 Shapur).
Khūzestān	Choqā Zanbīl	1979	Obecna nazwa odpowiada mianu starożytnego miasta Dur Untash, założonemu przez Untasznapirisza około r. 1250 p.n.e. Po najeździe Asurbanipala budowa nie została ukończona. Dziś można podziwiać najlepiej zachowany i największy ze wszystkich elamickich zigguratów.
	Shūshtar	2009	Zabytkowy system hydrauliczny w Shūshtar składa się z młynów, mostów, zapór wodnych oraz kanałów irygacyjnych, jego powstanie datowane jest na czasy Dariusza I Wielkiego. System służy do dzisiejszego dnia.
	Haft Tappeh /Siedem Wzgórz/		Ruiny elamickie w pobliżu Suzy. Badania archeologiczne wykazały, że w kompleksie mieści się najstarsze na świecie sklepienie zbudowane nad grobem władcy elamickiego Tapatiego Ahar. Archeolodzy odkryli także różne formy pochówków, w tym pochówki w glinianach urnach, pochówki grupowe, groby królewskie. Muzeum Haft Tappeh, które zostało otwarte w 1974 roku, mieści około 1550 petroglifów.

Isfahan	Majdan-e Imam w Isfahanie	1979	Plac królewski w Isfahanie jest zabytkiem perskiego życia społeczno-kulturalnego w czasach Safawidów (do 1722). Został wybudowany przez szacha Abbasa I Wielkiego na początku XVII wieku. Wokół placu można obejrzeć następujące obiekty: meczet królewski, meczet szejka Lotfollah, oraz XV-wieczny pałac Timurydów.
	Meczet Piątkowy w Isfahanie	2012	To najstarsza zachowana budowla tego typu w Iranie, która zarazem posłużyła jako model dla wznoszonych później meczetów w Azji Środkowej. Swoistą nowością było przystosowanie czterodzielnicowego układu znanego z sasanidzkich pałaców, do architektury sakralnej oraz zastosowanie dwupłaszczyznowych, żebrowanych kopuł. Budowa meczetu rozpoczęła się w 841 roku.
Tebriz	Zabytkowy kompleks bazaru w Tebrizie	2010	Kompleks składa się z szeregu połączonych krytych budynków i korytarzy i był już znany w XII. Czas jego świetności przypadł na okres od XIII do XVI wieku, kiedy to miasto było stolicą królestwa Safawidów. Pomimo utraty statusu najważniejszego miasta, wraz z rozwojem imperium osmańskiego zachowało jednak rolę głównego ośrodka handlowego do końca XVIII wieku.
	Soltāniyeh	2005	Mauzoleum Oljaytu to jeden z najwybitniejszych przykładów osiągnięć architektury perskiej i kluczowy zabytek w rozwoju islamskiej architektury.
Yazd	Wieże milczenia w Yazd		Okrągłe, wzniesione z cegły, gliny lub kamienia budowle, w której Zoroastrianie pozostawiają zwłoki swoich zmarłych na żer ptakom.
Kilka prowincji	Ogrody perskie (9)	2011	Reprezentują arcydzieło ludzkiego geniuszu twórczego. Konstrukcja ogrodów perskich oparta na proporcjach geometrycznych stanowi przykład umiejętności dostosowania do trudnych warunków klimatycznych przy zachowaniu zasad, które mają swoje korzenie w czasach Cyrusa Wielkiego. Ogrody, podzielone na cztery sektory, symbolizują Eden oraz cztery żywioły zaratusztrianizmu: niebo, ziemię, wodę i roślinność. Każdy ogród ma własny system nawadniania, przez co stanowi niebywały kontrast do otoczenia, zwłaszcza na terenach półpustynnych.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji uzyskanych w obiektach oraz www.rayen.ir/english.asp, <http://whc.unesco.org/en/statesparties/ir>, www.iranreview.org, <http://historicaliran.blogspot.com>, www.tehrantimes.com/highlights/3952-haft-tappeh-home-to-worlds-oldest-vault.

Niedoceniane i nieznane obiekty i miejsca – ukryty potencjał Iranu

Kwerenda ofert polskich biur podróży w zakresie propozycji wyjazdów do Iranu wykazała, że większość z nich oferuje programy bardzo zbliżone. Najczęściej są to 14-16 dniowe wycieczki o charakterze trampingowym. Zdarzają się też propozycje trekkingów na Demavend połączone z wizytą w Isfahanie, Yazdzie, zwiedzaniem Teheranu. Sprawdzane

oferty zawierają wizyty w takich miastach jak Teheran, Isfahan, Yazd, Kom, Tebriz, a proponowane obiekty do zwiedzania to te, znajdujące się na liście UNESCO, lub też największe atrakcje znajdujące się w danym mieście. Zamieszczona poniżej tabela prezentuje niedoceniane miejsca na mapie atrakcji turystycznych Iranu.

Tab. 4. Mało znane lub nieznanne w Polsce atrakcje Iranu.

Prowincja	Nazwa obiektu/miejsca	Krótki opis
Ardabīl	Shahr-e Yeri	Jedna z najstarszych ludzkich osad, znajduje się w pobliżu miejscowości Meshgīn Shahr. Historyczny kompleks składa się m.in. z twierdzy, trzech świątyń. Okres budowy fortecy datowany jest na czas trzeciego okresu epoki żelaza (2800 lat temu), a świątyni na drugi epoki żelaza (3200 lat temu). Oprócz tego w pobliżu znajduje się 300 skalnych grobowców.
Azerbejdżan Wschodni	Shahr-e Bābak	Unikatowy obiekt położony na wysokości od 2300 m. n.p.m. do 2600 m.n.p.m. znany również jako Zamek Nieśmiertelności lub Zamek Republiki, znajduje się 16 km na południowy-zachód miasta Kaleybar. Zamek był bastionem irańskiego bohatera, Bābaka Khorramdīnān, który walczył z Kalifatem Abbasydów.
	Łaźnie Kūhdasht	Budowla znajdująca się w pobliżu miasta Jolfā. Łaźnia i wioska położone są na południowym brzegu rzeki Araks. Łaźnie zbudowano pośród dużego ogrodu w czasach Safawidów za panowania Abbasa I Wielkiego (najwybitniejszy z Safawidów). Odnowiona w czasach panowania Kadżarów przybrała obecną formę.
	Obserwatorium Marāgheh	To starożytne obserwatorium astronomiczne, znajdujące się w pobliżu miasta Marāgheh, zostało założone w 1259 przez Nasīra al-Dīn Tūsī, irańskiego naukowca i astronoma, było kiedyś uważane za jedno z najbardziej prestiżowych obserwatoriów na świecie. Archeolodzy wykopali fragmenty, z których najważniejszym jest centralna wieża, pięć jednostek obrotowych (stosowanych w badaniach astronomicznych) i biblioteka.
	Zamek / Cytadela Zahhak	Według różnych ekspertów, był zamieszkały od II tysiąclecia p.n.e. do ery Timurydów. Został odkryty w 1800 roku przez brytyjskich archeologów. Jego nazwa pochodzi od legendarnej postaci z perskiej mitologii.
Būshehr	Goor Dokhtar, Dasht-e-Arjan	Jest strukturą bardzo podobną do mauzoleum Cyrusa Wielkiego wykonaną z 24 kamiennych płyt. Sądzi się, że Goor Dokhtar sięga czasów Achemenidów i jest uważane za miejsce spoczynku córki lub siostry Cyrusa Wielkiego, choć równie prawdopodobne jest, że został tam pochowany jego dziadek.

	Bandar-e Sīraf	Sīraf, znany dziś jako Bandar-e Tāherī, był legendarnym portem Sasanidów, a okres jego założenia sięga czasów Partów. Jest położony na północnym brzegu Zatoki Perskiej. Pierwsze kontakty handlowe pomiędzy Sīraf i Chinami miały miejsce w 185 n.e. Port założony w IX w. funkcjonował najlepiej do XV wieku. Fragmentem historycznej części jest fort z XIX wieku. Unikatowym elementem fortu jest balkon ozdobiony osiemnastoma scenami z Šāhnāmeḥ („Księga Królów”). Przedstawiają one wydarzenia z życia wielkich bohaterów i władców. Ich wyjątkowość wynika zarówno z tego, że są to przykłady malarskiej interpretacji Šāhnāmeḥ, a zarazem wzory dekoracji epoki Kadżar. W 2006 znaleziono szczątki wraku w pobliżu portu Sīraf. Wstępne badania wykazały, że prawdopodobnie jest to statek handlowy pochodzący z czasów Partów lub Sasanidów. Niestety próby ratowania zatopionego statku nie mogą zostać zrealizowane przy obecnym stanie technologii i doświadczenia w archeologii podwodnej Iranu.
Fārs	Zamek Ardaszira Atash-kadeh	Zbudowany w 224 r. n.e. przez Ardaszira I władcę z dynastii Sasanidów, znajduje się dwa kilometry na północ od starożytnego miasta Gor oraz Fīrūzābād.
	Forteca Īzadkhvāst	Kompleks zawiera zamek Īzadkhvāst, karawanseraj i most z okresu Safawidów. Szczególnie interesującym obiektem jest zamek, ze względu na obecność elementów architektonicznych z okresu sasanidzkiego i kadżarskiego
Gīlān	Kalāt Rudkhan	Kompleks wojskowy, który został zbudowany w czasach dynastii Sasanidów i przebudowany za panowania Seldżuków. Zamek rozciąga na powierzchni 50.000 metrów kwadratowych. Jego twórcy wykorzystali naturalne górskie walory w budowie fortu.
Golestān	Mauzoleum Emāmzādeh Khāleh Nabī oraz cmentarz	Według tablicy informacyjnej obok mauzoleum Emāmzādeh Khāleh Nabī żył w V wieku i był prorokiem. Wiek pobliskiego cmentarza sięga VI wieku. Jest jednym z ciekawszych i kulturowo niezwykłych miejsc ze względu na nagrobki, które w zależności od płci pochowanych, są w kształcie kobiecych i męskich narządów płciowych ⁶ .
Hamedān	Zamek Nooshijan	Wykopaliska archeologów ujawniły trzy warstwy na tym starożytnym wzgórzu: pierwsza warstwa zbudowana za czasów panowania Medów, druga pochodząca z okresu bytności Achemenidów oraz trzecia po obecności Sasanidów.

⁶ O miejscu tym nie wspomina się nawet w irańskich przewodnikach, a jeżeli już, to raczej jedynie o mauzoleum. Ze względu na seksualne odwołania nawet sami Irańczycy wolą nie rozprzestrzeniać tej informacji w obawie przed reakcją ortodoksyjnych kręgów, które mogłyby zażądać usunięcia nagrobków.

Hormozgān	System kārēz ⁷ /arab.qānat/ „Podziemne miasto” na wyspie Kīsh	System karezów, znany na tych terenach od starożytności, na wyspie Kīsh został przekształcony w podziemne miasto znajdujące się 16 metrów pod powierzchnią ziemi, a mające powierzchnię ponad 10.000 metrów kwadratowych. W suficie korytarzy można zobaczyć skamieniałości, muszle i koralowce szacowane na okres 270 do 570 milionów lat. System po wprowadzeniu koniecznych zmian został częściowo udostępniony zwiedzającym.
Īlām	Darreh-ye Shahr	Starożytne miasto Darreh-ye Shahr było pierwszym miastem elamickim zaatakowanym i zniszczonym przez Asyryjczyków. W dolinie Şimareh można odnaleźć wciąż zabytki z czasów Sasanidów, stąd przypuszczenia, że pomimo wcześniejszych zniszczeń Darreh-ye Shahr było kwitnącym miastem już w czasie panowania Partów jak i Sasanidów. W 2000 roku działania rozpoczęte przez zespół archeologów pozwoliły odkryć szczątki struktury miasta, w tym domów mieszkalnych, stajni, targu, łaźni publicznych i nowoczesnej kanalizacji.
Isfahan	Podziemne miasto Nūshābād	Nūshābād to miasto położone 8 km na północ od Kāshān. Podziemne miasto zostało odkryte przypadkowo w 2005 roku przez jednego z mieszkańców podczas prac budowlanych. Historyczne dowody wskazują, że służyło ono głównie jako schronienie dla ludzi w czasie najazdu Mongołów na Persję w XIII wieku i pozostało w użyciu w sytuacjach zagrożenia do okresu dynastii Kadżar. Miasto składające się z wielu podobnych labiryntów, korytarzy, pomieszczeń i studni uznane jest za jedno z arcydzieł starożytnych osiągnięć.
Kermān	Ogród Kamienny Darvisha Khany	Kamienny Ogród powstał w latach 1961-1963. Kilka lat po wdrożeniu planu reformy rolnej przez reżim szacha Muhammada Rezy, Darvish Khan, który stracił w jej wyniku część swojej ziemi w akcji protestu zaczął wieszać kamienie na gałęzi drzew w swoim ogrodzie, żeby uschły. Był to jedyny znak protestu niemego człowieka. Z czasem ogród rozrósł się do sporych rozmiarów i stał się atrakcją przyciągającą spore rzesze turystów.
Khorāsān-e Razavī	Młyny Nashtīqan	Istnieje około 30 takich młynów, uznawanych za najstarsze wiatraki/młyny na świecie. Powstały w okresie dynastii Safawidów i są zazwyczaj zbudowane z gliny, słomy i drewna. Każdy z ciągu wiatraków o wysokości od 15 do 25 metrów składa się zazwyczaj z 8 komór obrotowych, a w każdej komorze znajduje się 6 pionowych ostrzy, które pod wpływem wiatru wprawiają w ruch mechanizm mielący ziarno.

⁷ Z arabskiego qanāt, z farski kārīz lub kārēz - to starożytny system rozprowadzania wody na terenach pustynnych i półpustynnych, jego istotą jest sprowadzanie gruntowych wód z gór przez szereg tuneli, które mają kilka lub nawet kilkanaście kilometrów długości. System ten znany i używany jest nadal m.in. w Chinach w prowincji Xinjiang (karezy), a także w Iranie, krajach Bliskiego Wschodu oraz północnej Afryki.

Khūzestān	Grób Daniela	Grób Daniela jest według tradycji miejscem pochówku biblijnego proroka Daniela. Różne lokalizacje zostały wskazywane, ale grób w Suzie jest miejscem powszechnie akceptowanym. Księga Daniela wspomina, że Daniel mieszkał w Babilonie i może odwiedził Suzę, ale miejsce, gdzie zmarł nie jest określone, natomiast tradycja przekazywana wśród Żydów i Arabów mówi, że został tutaj pochowany.
Lorestān	Falak-ol-Aflak	Gigantyczny zamek powstały w okresie dynastii Sasanidów. W czasie panowania Pahlawich służył jako więzienie. Niezwykle jest zastosowanie w budowlu kanałów osuszających, mających ochronić nietrwałe materiały użyte do budowy przed wilgocią.
Sistan i Beludżystan	Zamek Seb	Jest jednym z najwyższych zamków w Iranie, uważa się, że został zbudowany w czasach Safawidów. Główna konstrukcja zamku znajduje się na szczycie wysokiego klifu, co wyeliminowało potrzebę budowy dodatkowych umocnień obronnych. Zbudowany jest z mieszaniny gliny i roślin, co powoduje, że jego wysokość się zmniejsza pod wpływem warunków atmosferycznych.
Teheran	Płaskorzeźba z Tangeh Savashi	Wąwóz o tej nazwie to miejsce popularnych wycieczek weekendowych dla Teherańczyków. Dla uczczenia swoich polowań w tym rejonie Szach Fath Ali z dynastii Kadżarów polecił stworzyć w połowie drogi przez wąwóz płaskorzeźbę o wymiarach 6 na 7 metrów. Przedstawia ona erę szacha: jego synów i wnuki w scenie polowania. Została ona stworzona przez Ghasema Hajjara, którego nazwisko pojawia się również na płaskorzeźbie.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie informacji uzyskanych w obiektach oraz <http://historicaliran.blogspot.com>, www.payvand.com/news/07/feb/1360.html, www.tehrantimes.com/highlights/99515-stone-garden-strange-tourist-attraction, www.itto.org.

Nawet pobieżna wiedza historyczna pozwala ulokować Persję wśród prawdziwych pereł turystycznych. Bardzo często dzieje się jednak tak, że ta wiedza zatrzymuje się na tym ogólnym poziomie i wydaje się że dla zobaczenia Persepolis nie warto wybierać się tak daleko, do tak niebezpiecznego kraju. Wskazane powyżej obiekty i ich klasa już pozwalają na ułożenie kilku niestandardowych ofert turystycznych. Można podążyć śladami Roberta Byrona, śladem atrakcji geologicznych, osiągnięć cywilizacyjnych, miejsc kultu, Jedwabnym Szlakiem. Opcji jest wiele, dlatego, że ilość wartościowych obiektów w Iranie jest bardzo duża. Jedynie na liście oczekującej na wpis na listę UNESCO są 54 obiekty, a innych, również bardzo cennych, jest znacznie więcej.

Podsumowanie - możliwości rozwoju turystyki w Iranie

Iran to państwo o niebywałej kulturze, tradycji i dziedzictwie. Współczesny obraz kraju, trudny do zrozumienia bez dogłębnej lektury historycznej, stanowi obecnie przedmiot zarówno polityki ogólnostanowiskowej, jak i wewnętrznych rozgrywek. W sytuację polityczno-społeczną jest nieuchronnie wpleciona sytuacja gospodarcza, a w tej zbyt małą rolę odgrywa turystyka.

Posiadając takie zasoby przyrodnicze i kulturowe Iran mógłby stanowić jedną z potęg wśród turystycznych destynacji. Nie znajduje się nawet w czołówce. Istotna jest polityka państwa, chęć rozwoju turystyki, nie tylko krajowej, ale i zagranicznej przyjazdowej i wyjazdowej, odpowiednia promocja oraz podjęcie współpracy z innymi krajami.

Obserwacja obecnej sytuacji pozwala określić następujące mocne i słabe aspekty stanowiące o funkcjonowaniu Iranu jako turystycznej destynacji (z punktu widzenia świata Zachodniego):

Tab. 5. Mocne i słabe strony Iranu jako celu turystyki.

Mocne strony	Słabe strony
Wartość historyczna i kulturowa obiektów	Rozpoczynanie remontów zabytków bez widocznego planowania (np. rusztowania, które czekają latami na użycie, szpecąc obiekty), brak informacji o obiektach zamkniętych bądź remontowanych
Ogromna ilość atrakcji kulturowych	Brak materiałów informacyjnych i promocyjnych w językach obcych
Stosunkowo dobrze rozwinięta baza usług noclegowych	Słabo rozwinięta baza noclegowa w obszarze średniego poziomu cen
Interesujące kulinaria	Brak menu w restauracjach w języku innym niż farsi
Świetnie rozwinięty i dobrze funkcjonujący transport autobusowy	Niejasna procedura wizowa
Duża różnorodność kulturowa	Negatywny PR medialny w krajach Zachodnich
Perska życzliwość i gościnność, otwartość i przyjazny stosunek wobec turystów	Brak możliwości komunikacji z Irańczykami, stosunkowo niewielu posługuje się językiem obcym
Zróżnicowane i wysokiej klasy atrakcje przyrody nieożywionej (pustynie, półpustynie, obszary powulkaniczne, pasma górskie, morza, jeziora)	Występowanie rejonów aktywnych sejsmicznie
Unikalna fauna i flora	Słaba ochrona niektórych zabytków przed wandalami
Niskie zagrożenie drobną przestępczością	Słabo rozwinięta informacja turystyczna zwłaszcza w obiektach mało znanych
Stosunkowo niskie ceny usług większości transportowych, gastronomicznych, hotelarskich.	Brak możliwości korzystania z kart płatniczych oraz transferu pieniędzy
Ekstremalnie niskie ceny biletów wstępów do obiektów turystycznych	Ograniczenie dostępu do niektórych treści Internetu (np. do serwisów społecznościowych)
	Segregacja płci, obostrzenia dotyczące stroju, możliwości korzystania z plaż.

Źródło: Opracowanie własne.

Wiele pozytywów, dostrzeganych dopiero po wizycie w Iranie, stoi w przeciwstawie do ujemnych aspektów pojawiających się i eksponowanych m.in. przez media, a także do obaw turystów i niechęci do podporządkowania się regułom irańskiego prawa. Iran z ogromnym powodzeniem mógłby rozwijać przede wszystkim różne rodzaje turystyki kulturowej, ale także turystykę kwalifikowaną, począwszy od górskiej poprzez narciarską, speleologiczną, aż po wodną. Kraj ten cechuje się ogromną różnorodnością geograficzną i klimatyczną. W ciągu kilku godzin, można podróżować od pustyni do ogrodów subtropikalnych, od ośnieżonych gór do bujnych lasów na obszarach intensywnych upraw by wreszcie nurkować w ciepłych

wodach wybrzeża. Szeroki wybór atrakcji przyrodniczych i kulturowych istnieje we wszystkich częściach kraju.

Głównym mankamentem jest jednak brak jasnej polityki w zakresie turystyki, nikłego partnerstwa publiczno - prywatnego, brak decentralizacji organizacji turystyki, brak koordynacji działań, jednoznacznych decyzji, co do rozwoju tego zjawiska, a przede wszystkim pełnego przyzwolenia na taki rozwój w świadomości władz, zarówno świeckich jak i religijnych. Póki co, powoduje to, że Iran jest piękną perłą orientu zakopaną w popielniku.

Bibliografia

- Arjomand S.A., 1984, *The Shadow of God and Hidden Imam*, Chicago -Londyn.
- Giełżyński W., 1981, *Byłem gościem Chomejniego*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Faghri R., 2007, *Torism Plannig and Policy Making of The Islamic Republic of Iran* [w:] <http://epubl.ltu.se/1653-0187/2008/019/LTU-PB-EX-08019-SE.pdf>.
- Farzin M.R., 2007, *Study & Analysis of Iran's Tourism Policies in the fourth Development Plan*, Asareh.
- Hafeznia M.R., Abdorreza R. Ramazani E.I, 2007, *A Comparative Study on the Tourism Policies in Pre and Post Islamic Revolution of Iran Case Study: Babolsar in the Coast of Caspian Sea*, „Journal of Applied Science”, 7: 3836-3847[w:] <http://scialert.net/abstract/?doi=jas.2007.3836.3847>.
- Kisielewski T., 1993, *Nowy konflikt globalny*, Warszawa.
- Lee J., 1999, *Tourism and Development in the Third World*. Cultural Studies Centre, Tehran.
- Savory R., 1960, *The Principal Office of The Safawid State During The Reignof Ismail I*, „Bulletin ofthe School of Oriental and African Studies 23, cz. I.
- Składankowa M., 1995, *Kultura perska*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Składanek B., 2004, *Historia Persji. T. 1, Od czasów najdawniejszych do najazdu Arabów*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
- Składanek B., 2008, *Historia Persji. T. 2, Od najazdu Arabów do końca XV wieku*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
- Składanek B., 2007, *Historia Persji. T. 3, Od Safawidów do II wojny światowej*, Wydawnictwo Akademickie Dialog, Warszawa.
- Stolarczyk M., 2001, *Iran. Państwo i religia*, Dialog, Warszawa.

Strony internetowe (dostęp zweryfikowany 25.09.2012):

- data.worldbank.org/indicator/ST.INT.ARVL
- historicaliran.blogspot.com
- whc.unesco.org/en/statesparties/ir
- www.indexmundi.com/facts/iran/international-tourism
- www.iranicaonline.org/articles/iran-ii2-islamic-period-page-4
- www.iranicaonline.org/articles/iran-ii2-islamic-period-page-5
- www.iranreview.org
- www.itto.org
- www.payvand.com/news/07/feb/1360.html
- www.rayen.ir/english.asp
- www.tehrantimes.com/highlights/99515-stone-garden-strange-tourist-attraction
- www.tehrantimes.com/highlights/3952-haft-tappeh-home-to-worlds-oldest-vault

Aneks 1

Tab. 6. Zarys historii Iranu

40 tys. p.n.e.	Pierwsze ślady człowieka – rysunki naskalne w jaskini Ghonbad-e Kus.
2400 p.n.e. – 640 p.n.e	Elam – pierwsze państwo na terenie dzisiejszego Iranu powstałe w epoce brązu. Przetrwało prawie 2 tys. lat, toczyło liczne wojny z Babilonią, ostatecznie pokonane przez Asyryjczyków
XVIII w. p.n.e. – XIV w. p.n.e.	Przybycie Ariów – przodków Medów i Persów.
700 r. p.n.e. – 553 r. p.n.e.	Media – państwo powstałe na skutek zjednoczenia plemion medyjskich przez Dejokesa, wygrało rywalizację z Asyrią. Obejmowała olbrzymie tereny od Lidii do Baktri. Włączona do Persji przez Cyrusa II.
550 r. p.n.e. - 330 r. p.n.e.	Achemenidzi – potężna dynastia perskich władców wywodząca się od legendarnego Achemenesa, będącego synem greckiego bohatera Perseusza. Persja rządzona przez tę dynastię stała się potężnym państwem za czasów Cyrusa II Wielkiego, szczyt potęgi to panowanie Dariusza I i jego syna Kserkseja, w czasach w których doszło do wojen grecko – perskich: Maraton, Termopile, Salamina, Plateje.
330 r. p.n.e.	Śmierć Dariusza III – podbicie Persji przez Aleksandra Wielkiego.
312 r. p.n.e – 63 r. p.n.e	Seleucydzi – państwo powstałe po śmierci Aleksandra Wielkiego w wyniku wojen diadochów. Początkowo potężne, później coraz bardziej okrajane przez sąsiadów, w końcu uległo Rzymowi.
238 r. p.n.e. – 226 r. n.e.	Partowie to jedno z plemion scytyjskich. Wykorzystują osłabienie Seleucydów i zakładają swoje państwo. Mitrydates I (171-138 p.n.e.) podniósł Partię do rangi mocarstwa. Toczyli z różnym powodzeniem liczne wojny z Rzymem, zakończone ostatecznie kompromisem. Władcy partyjscy noszący tytuł szachinszach, próbowali połączyć tradycję hellenistyczną ze zwyczajami perskimi.
224 r. – 651 r.	Sasanidzi – dynastia, która oparła swoje rządy na dawnych tradycjach perskich, odrzucając zwyczaje grecko-rzymskie, religią państwową stał się zoroastryzm.
637 r. – 661 r.	Podbój arabski
661 r. – 750 r.	Umajjadzi – dyskryminacja i wyzysk ludności perskiej stworzyły warunki do rozwoju szyizmu.
750 r. – 872 r.	Abbasydzy - ród wywodzący się od wuja proroka, działający na rzecz przywrócenia władzy potomkom Mahometa. Iranizacja kalifatu.
IX w. – XI w.	Irańskie dynastie: Tahirydzi, Saffarydzi, Samanidzi, Bujidzi, Ghaznawidzi – formalna zależność od arabskiego kalifatu, w rzeczywistości niezależność.
XI w. – pocz. XIII w.	Okres Seldżucki – rządy dynastii wywodzących się z turecki ludów koczowniczych z Azji Centralnej – Seldżuci i Chorezmszachowie. Odrodzenie sunnizmu, walka z ismailizmem.
XIII w. – XV w.	Najazd Mongolski – Czyngisz-chań, rządy Ilchanidów i Timurydów.
XVI w. – 1722 r.	Safawidzi – prawdopodobnie ród kurdyjski, jednak całkowicie sturkizowani. Prowadzili ciągłe walki z Osmanami, Ich panowanie uważa się, za początek nowożytnego Iranu – zostały zdefiniowane granice Persji i rozpowszechniony został szyizm.

XVIII w.	Rządy Afszarydów i Zandów. Okres władców plemiennych, którzy objęli władzę po kilkuletniej okupacji pasztuńskiej. Zandowie tytułowali się namiestnikami państwa, powołując na tron marionetkowego władcę z dynastii Safawidów.
1794 r. – 1925 r.	Kadzarowie – dynastia pochodzenia turkmeńskiego. Iran staje się polem konfliktów politycznych pomiędzy Rosją i Wielką Brytanią, coraz bardziej uzależnia się od światowych mocarstw. Próby uzależnienia się poprzez przyjęcie konstytucji i powołanie parlamentu spotykają się ostrą reakcją mocarstw, co doprowadza do faktycznego podziału kraju na strefy wpływów Rosji i Wielkiej Brytanii. W czasie I wojny światowej formalnie neutralny Iran staje się teren walk pomiędzy ententą a Imperium Osmańskim. Po wojnie Iran staje się protektoratem Wielkiej Brytanii.
1935 r. – 1979 r.	Dynastia Pahlawi. Osadzony przez Brytyjczyków na irańskim tronie Reza Szach Pahlawi, został przez nich i przez Rosję obalony w 1941r., gdy zaczął przejawiać sympatie proniemieckie. Następca – Muhammad Reza Pahlawi wypowiedział wojnę III Rzeszy. 1951-1953 – próba uniezależnienia się od zagranicy – po nacjonalizacji kompanii naftowej CIA przeprowadza zamach stanu przeciwko demokratycznemu premierowi Muhammedowi Mossadekowi. Szach obejmuje bezpośrednie rządy. 1953 – 1979 – westernizacja kraju, walka z islamskim klerem, reforma rolna. Szach jest całkowicie uzależniony od poparcia USA. Narasta sprzeciw społeczeństwa, brutalnie tłumiony m.in. przez tajną policję SAVAK.
1979 r. - obecnie	Muzułmańska Republika Iranu. W 1979 roku demonstracje doprowadziły do obalenia szacha i proklamowania republiki teokratycznej. Głową państwa zostaje ajatollah Chomejni obejmując stanowisko najwyższego przywódcy. Powstaje państwo o skomplikowanym ustroju łączącym organy wybieralne i powoływane przez duchownych. 1980 - atak armii irackiej, początek 8 letniej wojny. Problemy na arenie międzynarodowej – oskarżenia o dyskryminacje kobiet i mniejszości religijnych, agresywną politykę wobec Izraela i USA, popieranie ruchów terrorystycznych, budowę broni atomowej. Wewnątrz kraju – narastająca krytyka niedemokratycznych wyborów prezydenckich, protesty w 2009 roku.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Składanek B. [2004, 2007, 2008].

Tourism in Iran – analysis of its potential and assessment of its development perspectives

Key words: Iran, Iran's cultural tourism, tourist attractions, perspective of tourism development

Abstract

The article analyzes Iran's tourist potential with a view to development of various kinds of tourism, especially cultural tourism. Through the analysis of the country's politics and of the tourism development program, the author indicates the possibilities and perspectives as well as ways of tourism development in the Islamic Republic of Iran. The text also aims at bringing closer the little-known, yet culturally and historically valuable, tourist attractions of Iran as oppose to the best known sights of Persia.